

УДК: 316.477

Кухта М.П., канд. соціол. наук, старший викладач кафедри соціології Київського національного університету культури і мистецтв, вул. Євгена Коновальця, 36 Б, Київ, 01133, Україна, e-mail: miroslavakukhta@gmail.com

ЖИТТЄВІ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПРОБЛЕМНО-ПОДІЄВИЙ ПІДХІД

У статті запропоновано новий підхід до дослідження життєвих перспектив і стратегій особистості. З огляду на цей підхід, під життєвими перспективами розуміються вектори розгортання майбутнього стосовно ймовірності наповнення його певними подіями, що оцінюються з позиції бажаності (небажаності) настання цих подій або їх наслідків, поділ їх на такі, які бажано, щоб відбулися, та такі, настання яких є небажаним. Головними показниками значущості події може бути показник масштабу і (або) тривалості впливу події на життя людини, а також її здатність змінити хід життя. Наповненість життєвої перспективи визначається її інтенсивністю, подієвою насиченістю, тобто кількістю доленосних або важливих подій, які потенційно стануться за період, що оцінюється (від теперішнього до майбутнього). Прогнозовані (плановані та передбачувані) події, які розташовані за їх віддаленістю у часі та значущістю (тобто можливістю вплинути на подальше життя індивіда), утворюють часово-подієвий каркас життєвої перспективи. Розглянуто основні площини вимірювання життєвих перспектив: біологічна перспектива існування (орієнтовна тривалість і якість існування) та соціальна перспектива. Життєва перспектива інтерпретується як спосіб прогнозування її суб'єктом свого майбутнього в соціальній, біологічній та проблемно-подієвій площині, внаслідок чого створюються когнітивні передумови для визначення життєвих цілей і стратегій. Життєва перспектива є одним з основних засобів саморегуляції індивідуального актора, являє собою результат його когнітивних зусиль щодо антиципації власного майбутнього. Проблемно-подієвий підхід передбачає розгляд життєвих перспектив у розрізі як позитивних (відносно поставленої мети) майбутніх подій, так і небажаних обставин, що реально або потенційно створюють проблеми, які необхідно буде вирішувати індивіду.

Ключові слова: соціальний потенціал, життєва перспектива, життєва стратегія, події життя, проблемно-подієвий підхід.

Kukhta M.P., senior lecturer, Department of Sociology, Kyiv National University of Culture and Arts, 36 B, Y. Konovalets Str., Kyiv, 01133, Ukraine, e-mail: miroslavakukhta@gmail.com

THE LIFE PROSPECTS OF THE PERSONALITY IN THE SOCIAL POTENTIAL STRUCTURE: PROBLEM EVENT APPROACH

The article offers a new approach to the study of life perspectives and personality strategies. From the point of view of this approach, the life perspectives are understood as the vectors of the future deployment from the point of probability view of filling it with certain events estimated from the position of desirability/undesirability of the these events occurrence or their consequences, their division into events that are desirable for events. The fullness of the life perspective is determined by its intensity, event saturation, that is the number of fateful or important events that will potentially occur in the estimated time period from the present to the future. Predictable (planned and predictable) events, which are arranged in terms of remoteness in time and as their significance (that

© Кухта М.П., 2018

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2018, № 2 (65): 83–95

83

is, the ability to influence the subsequent life of the individual), forms a time-event framework for a life perspective. The main dimensions of the life perspectives are considered: the biological perspective of existence (this includes the approximate duration of existence and the quality of existence) and social perspective. The life perspective is interpreted as a way of predicting its future by the subject in the social, biological and problem-event planes, resulting in the creation of cognitive prerequisites for goal-setting. The life perspective is one of the main means of self-regulation of the individual actor, representing the result of his cognitive efforts regarding the anticipation of his own future. The problem-event approach involves considering the life perspectives in the context of both positive (in terms of goals) future events, and undesirable circumstances that actually or potentially create problems that need to be addressed by the individual.

Keywords: *social potential, life perspective, life strategies, life events, problem-event approach.*

Початок третього тисячоліття знаменують істотні зміни в структурі чинників суспільного розвитку. Насамперед, йдеться про зростання значущості такого ресурсу, як соціальний потенціал, що в умовах боротьби за ресурси стає доступним і водночас недостатньо використаним засобом нарощування можливостей суспільних змін. Соціальний потенціал – це сукупність можливостей людини та суспільства, яка може сприяти досягненню індивідуальних і суспільних цілей – як інструментальних, спрямованих на забезпечення необхідних умов життєдіяльності, так і мотиваційних, що включають розширення спектра шляхів розвитку суспільства та водночас – особистісної самореалізації. На думку С. Штирбула, багатомірний соціальний потенціал залежить від якісних характеристик людей, їх соматичного та психічного здоров'я, розвитку матеріальних і духовних потреб, можливостей їх задоволення у трудовій та інших видах діяльності, соціокультурної мотивованості поведінки тощо [1]. Соціальний потенціал містить у своїй структурі елементи, що забезпечують, з одного боку, реалістичне прогнозування майбутнього, цілепокладання та планування, з іншого – визначають шляхи, стратегічні засоби та способи цілереалізації. У цьому зв'язку йдеться про цілі та напрями розвитку різнорівневих акторів – від усього суспільства до окремих індивідів. Проте у будь-якому випадку реалізації соціального потенціалу має передувати зіставлення цих цілей з доступними ресурсами. Важливим для пошуку реальних векторів розвитку суспільства стає, зокрема, визначення потенціалу його складових – окремих груп, прошарків, спільнот.

Вивченням різних аспектів соціального потенціалу та пов'язаних з ним понять активно займалися М. Алексєнко, Д. Афанасьєв, С. Бабенко, Ю. Бреус, Г. Зараківський, О. Ігнатова [2], Н. Коленда, Н. Лебідь, М. Лесечко [3], А. Маршалл, В. Міляєва, Л. Низова, Р. Патнем, М. Садова, І. Сакрельцев [4], Н. Тютюнник [2], А. Чемерис [3], О. Шкаратан, О. Штепа, С. Штирбул, Б. Юдін. Їх напрацювання, сучасний стан досліджень соціального потенціалу, його рівнів, структурних складових нами вже досліджено [1]. Не зупиняючись на особливостях нашого підходу до структурування соціального потенціалу, зазначимо, що на рівні особистості головною ланкою реалізації соціального потенціалу взаємодіючих акторів є життєва перспектива.

Здатність передбачати важливі події життя та відповідним чином порівнювати з ними лінію своєї поведінки є родовою, іманентно властивою людині якістю. Співвід-

несення передбачення з власними бажаннями, можливостями, поведінкою ми інтерпретуємо як життєву перспективу особистості. Компетентність у питаннях побудови життєвої перспективи, з огляду на уявлення про майбутнє, головні та проміжні цілі, вибір стратегії їх досягнення, здається чи не головною передумовою ефективною самореалізації особистості та водночас – використання її соціального потенціалу на індивідуальному рівні. Традиція її соціологічного вивчення знаходиться в двох площинах: макросоціальної (зовнішні передумови та чинники соціального середовища, що зумовлюють побудову життя певним чином) і мікросоціальної (соціально типові конфігурації індивідуальних преференцій до скоєння певних життєвих виборів).

Певною мірою ці питання порушувалися в іншому нашому дописі [5], де зазначалося, що вивчення специфіки життєвих перспектив у зв'язку з факторами соціального середовища представлено дослідженнями таких відомих фахівців, як К. Левін, Ж. Ньюттен, Т. Гісме, В. Ленс, В. Вільюнас, Л. Франк, Н. Фрезер, П. Фресс, Р. Ануфрієва, Р. Ахмеров, М. Толстой, В. Хомік, О. Шелобанова, М. Бернштейн, О. Донченко, В. Іванніков, В. Серенкова, Г. Шляхтін, І. Ральникова, О. Гурова, О. Іпполітова, О. Мандрікова, Л. Сохань, В. Тихонович, Є. Головаха, О. Кронік, О. Злобіна, І. Мартинюк, Н. Паніна, Н. Соболева, О. Голошапова. У своїх працях вони розкривали особливості сприйняття майбутнього індивідуальним суб'єктом, передбачення майбутніх подій, формування цілей і вибору шляхів їх досягнення, впливу життєвого планування та мотивації на організацію життя і поведінку людини в її взаємодії з соціальним оточенням.

Особливої уваги варті напрацювання Є. Головахи і О. Кроніка. Останні вимірювали психологічний час особи суб'єктивно значущими подіями [6]. Такий “подієвий” підхід доречно застосувати і в процесі дослідження життєвих перспектив. Проте недостатньо обмежитися лише ним, оскільки він дає уявлення про факти життя в ретроспективі з погляду їх значущості для суб'єкта оцінювання, тобто ці події уже відбулися і не можуть бути змінені. Коли йдеться про майбутнє, уявлення про нього також може бути зведене до ряду подій, які проте можуть відбутися чи не відбутися, тобто перебувають у статусі “потенційно можливих”. Відбудуться вони чи ні – є найважливішою, проте не єдиною площиною, в якій вони розглядаються. Особливість життєвої перспективи полягає в присутності моменту оцінки з погляду суб'єктивної бажаності чи небажаності події, настання якої оцінюється як можливе, більш-менш імовірне.

Саме на перетині ліній “можливе – неможливе” і “бажане – небажане” відбувається формування життєвої перспективи в рамках подієвого підходу. Та в його “прокрустове ліжко” не “вкладається” варіант майбутнього, що часто має місце у житті (“цілком імовірне, але небажане”), тих стратегій, які застосовуються за таких умов. Людина – активна істота, здатна своїми діями досягти змін потенційно несприятливих обставин життя, вирішувати проблеми, що їх передбачає. Тому ми пропонуємо дещо інший підхід, який можна позначити як проблемно-подієвий.

З огляду на проблемно-подієвий підхід, життєві перспективи можна охарактеризувати, як вектори розгортання майбутнього відносно імовірності наповнення його певними подіями, що оцінюються не тільки з позиції бажаності (небажаності) настання цих подій або їх наслідків, але й щодо того, чи існує потенціальна можливість

уникнути небажаного розвитку справ. Знову ж таки, ця потенційна можливість оцінюється як у межах індивідуальної спроможності, так і в межах надіндивідуального (колективного, соціального) потенціалу. Та насамперед, вважаємо, життєві перспективи формуються шляхом виокремлення подій, які бажано, щоб відбулися (події-цілі), для досягнення яких вибираються відповідні стратегії, і подій, настання яких є небажаним (події-проблеми), щодо яких також прогноуються певні стратегічні способи дій, спрямовані на уникнення або принаймні пом'якшення впливу та наслідків негативного розвитку ситуації.

У першому випадку, кажучи про плановані та передбачувані позитивні майбутні події в житті індивіда, як ключові моменти життєвої перспективи, слід визначити, якими можуть бути ці події. Насамперед, їх слід розглядати щодо критерію доленосності. Доцільно розглядати події на підставі їх впливу на подальше життя індивіда. Звичайно, міра значущості впливу є суб'єктивною, адже одна і та сама подія в житті різних осіб може останніми сприйматися абсолютно по-різному: так, для жінки важливою подією може бути народження дитини, тоді як для її чоловіка подібну важливість матиме щось інше, наприклад, кар'єрне зростання. Проте, не дивлячись на можливі відмінності в оцінці подій, універсальним моментом слід вважати те, що внутрішні критерії їх важливості існують у кожного. Питання полягає в тому, якими вони є.

На наш погляд, головними показниками значущості події може бути показник масштабу і (або) тривалості впливу події на життя людини, а також її здатність змінити хід життя. З огляду на зазначене, виокремлюємо такі види подій:

1) доленосні події – великі вузлові моменти життя: вступ до навчального закладу, працевлаштування, одруження, народження дітей, ситуації, пов'язані із значними переживаннями (хвороби, смерть близьких); міграції, соціальні переміщення, значні соціально-історичні події, які можуть змінити життя індивіда (привести до втрати близьких, житла тощо). Вони можуть і здатні змінити долю, розвернути в інший бік увесь подальший шлях індивіда;

2) важливі події – події, які можуть бути пов'язаними із соціальною мобільністю (кар'єрне зростання), життям близьких (вступ дитини до школи, ВНЗ, народження внуків тощо). Вони можуть вплинути на поведінку та життя індивіда в межах декількох місяців або років;

3) другорядні події, порівняно невеликі за значенням – це можуть бути щорічні ключові події (поїздки, пов'язані з відпочинком, здійснення давно запланованого, придбання дорогих речей тощо). Вони можуть вплинути на поведінку індивіда в межах декількох тижнів, місяців або днів;

4) дрібні, локальні події, які можуть вплинути на поведінку індивіда в межах дня або тижня.

При цьому масштаб і тривалість дії можуть змінюватися: те, що вважалось принципово важливим, здатне перетворитися на неважливе, нікчемне і навпаки.

Наповненість життєвої перспективи, її "яскравість" визначається її інтенсивністю, подією насиченістю, тобто кількістю доленосних або важливих подій, які потенційно стануться в оцінюваному часовому відрізку від теперішнього до майбутнього. Прогнозовані (плановані та передбачувані) події, які розташовані з огляду на їх віддале-

ність у часі та значущість (можливість впливати на подальше життя індивіда), утворюють часово-подієвий каркас життєвої перспективи.

Таким чином, у життєвій перспективі знаходять відображення:

- міра насиченості/ненасиченості майбутнього подіями;
- співвідношення подій різної міри впливу (доленосних, важливих, не надто важливих, локальних);
- структурованість у часі, послідовність подій (на відміну від інверсії подій, коли віддалені в часі осмислюються та уявляються яскравішими, ніж теоретично ближчі за часом);
- події, різні за співвідношенням зі шкалою суб'єктивного емоційного сприйняття (бажані або небажані, але можливі);
- співставлення подій, що стосуються самого індивіда, із ситуацією в суспільстві та з життям людей, які відіграють важливу роль у житті самого індивіда.

У другому випадку життєва перспектива спрямована на передбачення та запобігання погрозам (фізичному існуванню або соціальним інтересам актора), з одночасним збереженням, а також, по можливості, збільшенням рівня задоволеності життям. До погроз належать значущі для людини події, які можуть змінити хід його життя в негативний, з її погляду, бік. Якщо індивід не в змозі запобігти подібним подіям чи їх наслідкам, то завдяки сформованій адекватній життєвій перспективі та завбачливості у нього виникає певний резерв часу для їх осмислення й вибору певної стратегії адаптаційної поведінки.

Життєва перспектива особистості, окреслюючи як бажані, так і небажані моменти передбачуваного майбутнього, виконує ряд важливих для її нинішнього становища функцій. Серед них можна виокремити такі: прогностичну, мотиваційно-спонукальну (або мобілізаційну), організаційну, регулятивну, охоронну, гармонізуючу, ідентифікаційну, ціннісно-орієнтаційну, адаптивну. Кожна несе своє навантаження, що відповідає назві. У цілому функціональна сутність життєвої перспективи полягає в тому, що вона є механізмом побудови суб'єктивної картини світу, способом ідентифікувати себе щодо прогнозованих обставин і відносин нового етапу життя з погляду пріоритетності цілей, очікувань щодо ресурсів і стану власних здібностей.

Ступінь сформованості здібності саморефлексії, спроможність вибудувати відповідну ситуації життєву перспективу дозволяють уявити варіанти свого майбутнього, коригувати існуючі обставини у бажаному напрямі, стратегічно орієнтувати свою майбутню життєдіяльність.

Особливістю побудови життєвої перспективи, на відміну від життєвого програмування та планування, є те, що індивід закладає в передбачення майбутнього не тільки бажані для нього мету (цілі) та події, але й враховує можливість настання небажаних (проблемних). Оскільки об'єктивність життєвої перспективи визначається ступенем її реалістичності (тобто настанням певних, передбачуваних або планованих подій), антиципація небажаного розвитку подій і підготовка арсеналу придатних для адаптації до несприятливих умов стратегій принаймні не менш важливі, ніж планування способу дій при сприятливих обставинах. Така інтерпретація ролі життєвої перспективи і становить базовий принцип проблемно-подієвого підходу, згідно з яким змістовно

життєві перспективи структуруються на бажані події (з оцінкою ймовірності їх настання та прогнозом перебігу подій) і небажані події (як проблеми, знову ж таки з суб'єктивним прогнозом щодо їх настання).

При цьому існує діалектичний зв'язок перших і других: настання одних здатне ініціювати інші (згадаємо Сенеку: “Чи краще було б людині, якби всі її бажання виконувалися”). Таким чином, виникають причинно-наслідкові ланцюжки подій і проблем. У цьому сенсі життєві перспективи стають відправним пунктом самоорганізації життя особистості: формування життєвих стратегій і їх конкретизація у вигляді планів діяльності (інструментів досягнення, подолання або уникнення) на основі сформованих у рамках життєвої перспективи уявлень сприяють можливості вибору генеральної лінії поведінки, когерентної водночас і потребнісно-мотиваційній (цілераціоналізованій) спрямованості суб'єкта, і його життєвій (соціальної) ситуації в її процесуальній, динамічній проекції. “Свідома організація особистістю свого життя передбачає розробку життєвої стратегії. Саме вона в цілому спрямовує життєвий процес особистості, попереджаючи виникнення дисгармонії та хаосу в подієвій і поведінковій картинах життєздійснення. Життєва стратегія – це модель побудови та здійснення особистістю свого життя з урахуванням перспективи, в якій втілюються ключові цілі особистості, фіксується життєва позиція і головна життєва лінія, здійснюється проекція її майбутнього життєвого шляху” [7, с. 367].

Поняття життєвої стратегії, з одного боку, характеризує моральну прийнятність для особистості певних способів досягнення цілей, з іншого – позначає шляхи соціальної адаптації суб'єкта до очікуваної соціокультурної ситуації, відображаючи ресурсну забезпеченість реалізації соціального потенціалу. Життя людини в єдності його об'єктивних і суб'єктивних характеристик розгортається в конкретно-історичному індивідуальному життєвому світі, є предметом життєвого проектування та формування відповідної життєвої стратегії [8].

Таким чином, життєва перспектива є передумовою збереження внутрішньої цілісності та послідовності життя суб'єкта. Вона є осмисленою картиною бажаного (небажаного) майбутнього, перебуває у взаємозв'язку з програмованими й очікуваними подіями, від яких залежить соціальна цінність і сенс життя особистості. Це уявлення суб'єкта про ймовірний розвиток подій: його плани на майбутнє, система цінностей і цілей, стратегії досягнення бажаного [9].

Завдяки різниці в походженні, способах, засобах і механізмах створення та функціонування життєва перспектива для окремого, як індивідуального, так і надіндивідуального актора стає унікальним, неповторним, суб'єктивним уявленням про ймовірний характер змін соціальної реальності та його власного положення (статусу) в передбачуваній картині світу.

При цьому для індивідуального актора важливою рисою життєвої перспективи є те, що при її формуванні до уваги беруться не тільки можливі соціально-ситуаційні та зумовлені ними статусно-рольові зміни, не тільки ймовірність ресурсного забезпечення намічених планів, але й біологічна складова – тривалість життя та стан здоров'я. Навряд чи варто доводити безпосередню залежність стилю життєдіяльності від самопочуття та обмеженості часу біологічного існування суб'єкта.

Тому дослідження життєвих перспектив має відбуватися щонайменше у двох вимірах: біологічна перспектива існування та соціальна перспектива, які є взаємозалежними, однак мають власну специфіку. До першої належить орієнтовна тривалість існування та стиль існування з огляду на здоров'я (нездоров'я) та хороше (погане) самопочуття. Друга розглядається в такій системі координат: задоволеність (незадоволеність) життям у цілому, збереження (зміна) соціального статусу; можливість самореалізуватися чи її відсутність; адаптація (деадаптація) до суспільної ситуації, суб'єктивна орієнтованість на минуле, сучасне або майбутнє.

Біологічна та соціальна площини слугують вихідними характеристиками життєвої перспективи. Проте, перш ніж вести мову про їх змістовну наповненість, необхідно при формуванні картини майбутнього розкрити важливу роль ряду параметрів, ступінь дотримання яких визначає міру її синтонності при оцінці та конструюванні прийдешніх проблем і подій життя.

На наш погляд, такими є здібності суб'єкта перспективи, з одного боку, до самопізнання (реалістичність самооцінки, послідовність цілепокладання, гуманістичний (самореалізаційний) потенціал), з другого боку, до осмислення свого життєвого світу (оцінка зовнішніх обставин, імовірності виникнення певних ситуацій, певної кон'юнктури тощо). Розглянемо їх докладніше.

1. Реалістичність самооцінки. На етапі становлення уявлень про майбутнє важливо, щоб індивід міг передбачити власні особистісні зміни, можливі вектори зміни потреб і домагань; спрогнозувати, яка конфігурація бажань і потреб найімовірніше буде притаманна в певному віці, на певному етапі життя.

Це дуже непросте завдання, але чим чіткіше та реалістичніше буде вибудована модель, тим імовірніше, що індивід зможе досягти поставлених цілей; тим ефективнішим буде життєве орієнтування. Тому вагомою передумовою побудови життєвої перспективи є її реалістичність, заснована на реалістичності оцінок і самооцінки. Від реалістичності перспективи залежить ефективність виконання покладених на неї функцій – орієнтації, прогнозування, смислоутворення тощо. Реалістичність життєвої перспективи, забезпечуючи виконання цих функцій, створює підставу для життєвого орієнтування та маневрування. На наш погляд, реалістичність перспективи забезпечується поєднанням таких компонентів, як:

- усвідомлення власних можливостей і ресурсів;
- розуміння та знання наявних наборів альтернатив, шляхів для вибору;
- наявність можливих для досягнення цілей, бажаних речей, рівень домагань (тобто домагань, при яких зберігається баланс між бажаним і можливим). Ми схильні назвати це “цілеспрямованим рухом до мрії”.

2. Послідовність цілепокладання – побудова послідовності цілей за часом (цілі, які можуть бути досягнуті найближчим часом, цілі, досягнення яких можливо через певний проміжок часу); визначення можливості (досягнення певних цілей можливо лише після досягнення попередніх, проміжних цілей) і важливості досягнення (ієрархія цілей по їх значущості). У кінцевому підсумку, зіставлення важливості та часу досягнення цілей, виділення серед них пріоритетних (найважливіших і найбільш можливих найближчим часом).

3. Гуманістичний (самореалізаційний) потенціал – врахування можливостей впливу прогнозованих подій і ситуацій на саморозвиток суб'єкта. Що буде зі мною? Яким я можу стати внаслідок досягнення намічених цілей? Аспект життєтворчості переважно є не раціонально усвідомлюваним, а таким, що інтуїтивно вгадується на основі морального почуття, проте значним при побудові життєвої перспективи. Розчарування в смисложиттєвих пошуках може накласти свій відбиток на уявлення про майбутнє та його планування, оскільки людина, “заглядаючи” в свої очікування і планах у власне майбутнє, здатна коливатися в діапазоні від песимізму та повного відчаю (алармізму) до повної впевненості в найсприятливішому для себе закінченні подій сьогодення і майбутнього (принцип надії й абсолютного оптимізму).

Коректна побудова життєвої перспективи, яка відповідала б не тільки зовнішнім обставинам, але й внутрішньому світу суб'єкта, вимагає відомих рефлексивних зусиль, серйозної “роботи над собою”. Проте оточуючі можуть допомогти в процесі “малювання” життєвої перспективи, посприяти “баченню” нових варіантів майбутнього. Крім того, саме взаємодія суб'єкта життєвої перспективи з іншими соціальними акторами різного рівня обумовлює важливу роль такого принципу побудови життєвої перспективи, як принцип оцінки зовнішніх обставин. Тут відбувається поєднання та погодження індивідуальних і колективних (соціальних) потенціальних можливостей самоздійснення.

4. Адекватна оцінка зовнішніх обставин. Згадаємо ми К. Маркса з його “людиною Павлом” чи звернемося до теоретичних побудов інтеракціонізму Дж. Міда, безперечним є висновок про те, що суспільство – своєрідне дзеркало для людини. Вважаємо, що це значною мірою стосується і побудови уявлення про майбутнє – в соціальному дзеркалі можна “побачити” відображення свого майбутнього життя або ж “приміряти” життя інших на себе. Так, інші здатні впливати на життєву перспективу, озвучуючи власне бачення розвитку подій, що стосуються життя суб'єкта.

На підтвердження цієї тези наведемо думку О. Єжова, який вважає, що дослідження процесу взаємодії соціальних змін і життєвого шляху має здійснюватися не тільки на рівні взаємовпливу часу та особистості, але і на рівні структури взаємопов'язаних життів, що опосередковують відносини історії, соціальної структури та ходу людського життя. Дослідник навіть виводить своєрідний принцип у вивченні життєвого шляху – принцип взаємопов'язаних життів, виходячи з якого, людські життя включені в соціальні зв'язки (з родичами, друзями, співробітниками) протягом всього життєвого циклу. При цьому в процесі прийняття важливих рішень бере участь кожне покоління, тобто пов'язаними є соціальні світи окремих людей, а макроісторичні події проживаються людьми вже через такі світи [10].

З огляду на зазначені параметри, у процесі побудови життєвої перспективи індивіду потрібно спроектувати:

– зовнішнє тло, на якому розгортаються події: соціопросторове – тобто простір, в якому він перебуватиме певний період часу (місце проживання, роботи, навчання тощо); соціальне – соціальну ситуацію, в якій перебуватиме (люди, з якими контактуватиме, їх національна та соціокультурна приналежність, взаємозв'язки та стосунки) тощо;

- внутрішнє тло, на якому розгортаються події: власний функціональний стан, комплекс передбачуваних потреб, їх ієрархія, ціннісні орієнтації та їх ієрархія тощо;
- потенціальні дії акторів: індивідуальних або надіндивідуальних суб'єктів, здатних істотно впливати на життя суб'єкта життєвої перспективи безпосередньо або через його соціальне оточення, викликавши особистісні зміни даного індивіда;
- доступний набір інструментів для втілення задумів: ресурси і капітали, якими зможе скористатися індивід у передбачуваний момент часу;
- ймовірні хронотопи та соціальні події, які можуть істотно позначитися на житті індивіда.

Слід зауважити, що головним засобом формування зазначених компонентів життєвої перспективи слугує екстраполяція: перенос нинішнього стану речей на майбутнє. Особливо це стосується внутрішнього фону. Що стосується інших напрямів (ліній) побудови життєвої перспективи, то для суб'єктів з високим рівнем рефлексії можливо не тільки подієве, але й постподієве прогнозування власного майбутнього, тобто передбачення принаймні прямих (як позитивних, так і негативних) наслідків очікуваних подій. Воно перебуває в прямій залежності від того, здійснилися чи ні події, важливі для подальшого прогнозування майбутнього, а також чи виникли певні ситуації (яскраво демонструє значущість ситуацій і ступінь їх непрогнозованості, стихійності – прикладом слугує булгаківське “Аннушка вже розлила олію”, коли зв'язок між цим фактом і подальшими подіями наперед здатні досягнути хіба що надприродні сили).

У процесі дослідження життєвих цілей і планів, як суб'єктивного компонента життєвої перспективи, доводиться звертатися до подієвого підходу, де основним поняттям є події або вузлові моменти та поворотні етапи життєвого шляху особистості [11]. Варто сказати, що подієвий підхід, крім вже згадуваних Л. Сохань, Є. Головахи, Н. Паніної та інших, активно застосовувався в працях Б. Ньюгартена, в яких робилися спроби прояснити взаємозв'язок соціальних норм, очікувань і віку. Виявилось, що вікові очікування є “врізаними” в культурний простір дорослого життя, тобто існує своєрідний припис про реалізацію найважливіших подій життя, а вікові норми й очікування тут слугують мотивами або ж гальмами для поведінки.

У рамках такого підходу деталями в суб'єктивній картині майбутнього можуть одночасно бути як індивідуальні життєві плани та цілі, так і передбачувані важливі для індивіда соціальні ситуації (до чого, власне і схиляється більшість дослідників у рамках подієвого підходу) [10; 12; 13].

На наш погляд, сюди також слід віднести і можливі “позаштатні” події та ситуації – події, які індивідом не плануються (не є бажаними), проте можливі як передумови ситуацій майбутнього життя, які він може передбачити, як можливі проблемні варіанти майбутнього. Непередбачена випадковість є такою за визначенням, однак потенційна імовірність її прояву частково може бути врахована при побудові життєвої перспективи – наприклад, в закладанні при стратегічному плануванні деякого надлишкового ресурсу, здатного послужити резервом, що страхує саме від виникнення ряду непередбачених обставин.

Проте тут можуть виникнути істотні труднощі. Так, за даними досліджень деяких авторів, у критичні періоди сама життєва перспектива індивіда піддається трансфор-

маціям внаслідок зміни або спотворення уявлення про майбутнє [10]. Таким чином, коли зміни зачіпають всі компоненти перспективи, передбачення можливих доленосних подій є неможливим. Чи міг, наприклад, “супермен” К. Рів (зіграв роль Супермена в однойменному культовому фільмі), який у розквіті слави вирушав на кінну прогулянку, припустити, що його паралізує внаслідок падіння з коня?

Переживання критичних періодів життєвого шляху пов’язане саме з доленосними подіями – їх непланованим, непередбачуваним настанням (наприклад, смерть близьких, власна серйозна хвороба) або не в такому, як очікувалося, “спотвореному” з суб’єктивного погляду, вигляді, або взагалі ненастанням доленосної події. У критичні періоди індивід підходить до переосмислення життя, що може спричинити трансформацію життєвої перспективи.

Проте головною перешкодою на шляху до успішної реалізації життєвої перспективи є не випадковість. Основною загрозою на шляху до ефективної життєдіяльності є нереалістичність вибудованої життєвої перспективи та її неузгодженість з життєвою стратегією індивіда. Найбільш типовим варіантом слугує блискуче описана М. Гоголем “маніловщина”, коли “малюється” ідеальна картина майбутнього життя, але вона є неспіввідносною з реальними потребами та можливостями людини. На наш погляд, подібне може траплятися не тільки внаслідок відірваної від реальності життєвої мрійливості, але й внаслідок ряду чинників або їх сполучень:

- соціально-історичних (внаслідок різких змін і трансформацій у суспільстві індивід не в змозі спрогнозувати майбутнє);
- соціально-економічних (через фінансові проблеми та кризи у суспільстві індивід не в змозі належним чином співвіднести ресурси й можливості для реалізації запланованого);
- психологічних (залежно від нав’язаних ззовні моделей життя і поведінки (конформізм), низького рівня рефлексії та самосвідомості; нездатності до організації власного життя, незнання власних ресурсів).

Реалістичність життєвої перспективи безпосередньо пов’язана з усіма компонентами соціального потенціалу. Фактично останній розкладається на окремі елементи тільки як аналітичний конструкт, феноменологічно він діє як створене у взаємодії особистості із соціальним оточенням єдине ціле.

Аналізуючи ряд концепцій, зокрема Н. Коленди, В. Філіппова, О. Шкаратана, мусимо критично поставитися до запропонованого в них структурування соціального потенціалу. Зокрема, використовуються такі компоненти соціального потенціалу:

- освітньо-кваліфікаційний;
- психофізіологічний та особистісний;
- соціокультурний;
- власницький;
- владний (соціально-економічний, суспільно-політичний, культурно-духовний).

Проте фактично вони є передумовами реалізації соціального потенціалу. При цьому з уваги випускається спонукаючий момент, що приводить в рух весь цей механізм. Таким моментом ми вважаємо здатність до життєтворчості, ядром якої є

життєва перспектива. На наш погляд, структура соціального потенціалу містить такі компоненти:

- психофізіологічний (стан здоров'я);
- особистісний (ціннісні орієнтації та мотивація);
- майновий (матеріальне забезпечення та міра задоволення матеріальних потреб);
- статусний (суспільне становище, міра задоволення соціальних потреб);
- освітньо-кваліфікаційний (рівень освіти та професійної підготовки, досвід управління, мотивація продовження праці);
- життєтворчий.

Остання складова соціального потенціалу інтегрує інші його компоненти, спонукає до дій. На теоретико-аналітичному рівні можливі різні підходи, у межах яких продукуються різні концептуальні схеми розгляду взаємодії окремих компонентів соціального потенціалу. Якщо йдеться про цілераціональну дію, то життєва перспектива є стартовим майданчиком, на якому монтуються, виходячи з усвідомлених потреб, суб'єктивно досяжні життєві цілі, стратегії їх досягнення, конкретизуються у просторі та часі життєві плани. Інші компоненти соціального потенціалу становлять внутрішні ресурси, з якими матиме справу індивід, проектуючи свою майбутню діяльність. Психофізіологічний стан, освітній рівень, життєва компетентність, статусні можливості та рівень майнового забезпечення є тими саморегуляторами, від яких залежить не тільки готовність до певних практик, але й сам вибір їх наповнення. Це стосується ціннісних орієнтацій, від яких залежить моральна сторона вибору. Проте життєва перспектива є тим, з чого починається проектування поведінкових патернів.

Коли ж розглядати життєву перспективу в габітуальному ракурсі, то і стан здоров'я, і цінності, і компетентність, і решта компонентів соціального потенціалу є передумовами, з урахуванням яких формується життєва перспектива, що завершує, вінчає, акумулює зовнішні та внутрішні обставини, заломлюючи їх крізь напрацьований досвід, у вигляді суб'єктивного і суб'єктивного прогнозу майбутнього. Для нас важливо, що у будь-якому випадку життєва перспектива є ядром, центральним компонентом соціального потенціалу, навколо якого функціонально інтегруються інші його компоненти.

Висновки. Життєва перспектива є одним з основних засобів саморегуляції індивідуального актора, являє собою результат його когнітивних зусиль щодо антиципації власного майбутнього. Запропонований проблемно-подієвий підхід передбачає розгляд життєвих перспектив у розрізі як позитивних (з огляду на мету) майбутніх подій, так і небажаних обставин, що реально або потенційно створюють проблеми, які необхідно буде вирішувати суб'єкту перспективи.

Чим ефективніше актор прагне використати потенційно доступні ресурси, тим відповідальніше він підходить до побудови власного життя і, насамперед, це передбачає осмислення власної життєвої перспективи. Проте саме по собі формування життєвої перспективи не означає, що передбачене втілиться в реальність, оскільки на шляху до реалізації соціального потенціалу існує чимало інших перешкод.

Реалізація життєвих перспектив, насамперед, залежить від обрання відповідних життєвих стратегій. Життєва перспектива, яка зображує певний спектр варіантів

подальшого життєвого шляху, по суті є відправною точкою для визначення життєвих стратегій, які вибудовуються як з можливості позитивного перебігу подій, так і за умов виникнення проблем і пов'язаних з ними життєвих колізій. Інші структурні компоненти соціального потенціалу перебувають з ними у взаємодії та взаємовпливові, коригують відповідним чином певний напрям: йдеться про психофізіологічну чи особистісну, освітню чи трудову, майнову чи статусну складові. Проте слід наголосити, що саме через формування життєвих стратегій відбувається поєднання макро- і мікро-соціального світів, оскільки стратегії є засобом не тільки побудови замислів, але й системоутворюючим началом практик, через які реалізується потенціал актора, насамперед, соціальний.

Список використаних джерел

1. Кухта М.П. Соціальний потенціал старшого покоління як ресурс суспільного розвитку. *Габітус*. 2017. Вип. 4. С. 60–65.
2. Тютюнник Н.С., Ігнатова О.А. Використання категорій “потенціал”, “капітал” і “ресурс” у соціально-економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2012. № 3-4 (59-60). С. 351–355.
3. Лесечко М., Чемерис А. Соціальний капітал: проблеми розвитку й оцінки. *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали науково-практ. конф.* / за ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. Київ: Вид-во УАДУ, 2001. С. 88–94.
4. Сакрельцев И. Человеческий потенциал современного российского общества: социологический анализ. Саратов, 2006. URL: <http://www.dissercat.com/content/chelovecheskii-potentsial-sovremenogo-rossiiskogo-obshchestva-sotsiologicheskii-analiz#ixzz5HSeinfpg>
5. Кухта М. Життєві перспективи людей старшого віку, що перебувають під соціальною опікою: досвід емпіричного дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 2. С. 131–149.
6. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Киев: Наукова думка, 1984. 304 с.
7. Сохань Л. Стратегія життя і стратегічний потенціал особистості. *Соціальні виміри суспільства*. 2016. № 6 (17). С. 362–369.
8. Мартинюк І.О., Кухта М.П. Специфіка побудови життєвих стратегій і перспектив представниками різних вікових груп. *Вісник Національного авіаційного університету. Соціологія. Політологія. Історія*. 2014. № 1. С. 34–40.
9. Мартинюк І.О., Кухта М.П. Взаємозв'язок життєвих проблем і перспектив літніх людей: соціологічний аналіз. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики*. 2015. № 67–68. С. 139–150.
10. Ежов О.Н. Парадигма жизненного пути в зарубежной социологии. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2005. Т. VIII. № 3. URL: http://jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2005_3/Ezhov_2005_3.pdf
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf
12. Jinmyoung Cho. Successful aging and developmental adaptation of oldest-old adults. *Graduate Theses and Dissertations*. Iowa State University: Ames, Iowa, 2011. 128 p.
13. Jopp D., Rott Ch. Adaptation in Very Old Age: Exploring the Role of Resources, Beliefs, and Attitudes for Centenarians' Happiness. *Psychology and Aging*. 2006. Vol. 21. No. 2. P. 266–280. DOI: 10.1037/0882-7974.21.2.266.

Отримано 20.04.18 та оновлено 03.05.18

References

1. Kukhta, M.P. (2017). The social potential of the older generation as a resource for social development. *Habitus*, 4, 60-65 [in Ukrainian]
2. Tyutyunnik, N.S., Ignatova, O.A. (2012). The use of categories "potential", "capital" and "resource" in socio-economic researches. *Ekon. promisl. – Economy of Industry*, 3-4 (59-60), 351-355 [in Ukrainian]
3. Lesechko, M., Chemerys, A. (2001). Social capital: problems of development and evaluation. In V.I. Luhovyi, V.M. Kniaziev (Eds.), *Social reforms and formation of civil society in Ukraine: proceedings of the scientific-practical conference* (pp. 88-94). Kyiv: Publishing House National Academy of Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian]
4. Sakreltsev, I. (2006). Human potential of modern Russian society: sociological analysis. Saratov. URL: <http://www.dissercat.com/content/chelovecheskii-potentsial-sovremennogo-rossiiskogo-obshchestva-sotsiologicheskii-analiz#ixzz5HSeinfpg> [in Russian]
5. Kukhta, M.P. (2017). Life prospects of older people under social care: experience of empirical research. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 131-149 [in Ukrainian]
6. Golovakha, E.I., Kronik, A.A. (1984). Psychological time of personality. Kyiv: Naukova dumka [in Russian]
7. Sokhan, L. (2016). Life strategy and strategic potential of the individual. *Sotsialni vymiry suspil'syva – Social dimensions of the society*, 6 (17), 362-369 [in Ukrainian]
8. Martyniuk, I., Kukhta, M. (2014). The specifics of building life strategies and prospects of representatives of different age groups. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinogo universytetu. Sotsiologhiia. Politologhiia. Istoriiia – Proceedings of the National Aviation University. Sociology. Politology. History*, 1, 34-40 [in Ukrainian]
9. Martyniuk, I.O., Kukhta, M.P. (2015). The relationship of life problems and prospects of older people: sociological analysis. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii i praktyky – Social technologies: actual issues of theory and practice*, 67-68, 139-150 [in Ukrainian]
10. Ezhov, O.N. (2005). Paradigm of life in foreign sociology. *Zhurnal sotsiologii i sotsial'noi antropologii – The Journal of Sociology and Social Anthropology*. URL: <http://www.old.jourssa.ru/2005/3/2aEjov.pdf> [in Russian]
11. Rubinshtein, S.L. (2002). Fundamentals of general psychology. Saint Petersburg: Piter. URL: http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf [in Russian]
12. Jinmyoung, Ch. (2011). Successful aging and developmental adaptation of oldest-old adults. Ames, Iowa: Iowa State University [in English]
13. Jopp, D., Rott, Ch. (2006). Adaptation in Very Old Age: Exploring the Role of Resources, Beliefs, and Attitudes for Centenarians' Happiness. *Psychology and Aging*, 21, 2, 266-280. <http://dx.doi.org/10.1037/0882-7974.21.2.266> [in English]

Received on 20.04.18 and updated on 03.05.18